

Володимир Петровський (Харків)

МАНІВЦІ СПОКОНВІЧНОГО СУСІДСТВА

Molchanov M. A. Political culture and National Identity in Russian-Ukrainian Relations. — College Station, Texas: Texas University Press, 2002. — IX + 350 pp.

Для добре відомого науковцям канадського історика й політолога Михайла Олександровича Молчанова рецензована праця — це його докторська дисертація, захищена в університеті Альберти на кафедрі політичних наук. Вона присвячена батьку вченого — Олександру Прокоповичу Молчанову (1922–1975). Робота складається з передмови, семи розділів, висновку, приміток на тридцяти сторінках, списку використаної літератури — загалом близько 400 сторінок.

У призначеному, природно, для західного читача вступі автор, застосовуючи звичний концепт авторитарної сутності російської політичної культури, оцінив кремлівську владу на початку ХХІ ст. як бюрократичний авторитаризм латиноамериканського зразка (с. 5). Аналогічно він вважає і владу в Україні, замішану теж на непотизмі, клептократії, націоналізмі й президентському деспотизмі. Доводячи суперечливість російсько-українських відносин, М. Молчанов підкреслює саме їхню унікальність, коли почуття спорідненості обох народів химерно сполучається з «іншістю». Важко посперечатися також із тезою про те, що, незважаючи на століття гегемонізму й асиміляційних зусиль з боку Росії, щодо України вона може сьогодні зважитися лише на «холодний» конфлікт.

Однак, зауважує автор, спільність чи спорідненість історичних доль, подібність культур і мов зовсім не применшує складності відносин між сучасними Росією й Україною. Наче пророкуючи події 2005 р., він підкреслює, як вони можуть загостритися через економічні інтереси, міркування безпеки, міжнародні пріоритети (с. 10–11).

Розглядаючи традиції радянської політичної культури, які перешкоджають формуванню сучасного світосприйняття, автор посилається на польських, чеських та угорських істориків міжвоєнного часу, які іменували її «червоним царизмом». Водночас він відкидає тезу про російську комуністичну «інтервенцію» та «окупацію» колишніх регіонів Російської імперії, зважаючи на наявність периферійних національних більшовицьких кадрів та розподіл влади між ними та центром. Наводячи цю тезу, М. Молчанов наголошує, що з 1980 до 1987 рр. Російська Федерація за темпами зростання промислового потенціалу залишалася позаду України, Білорусі, Казахстану та деяких інших республік. Він категорично відкидає характеристику Радянського Союзу як імперії класичного зразка (с. 30–47).

Сучасний стан російсько-українських відносин автор розглядає у термінах амбівалентності. При цьому не має значення, з якого боку — російського чи українського —

вони оцінюються. Умотивованість такого погляду полягає у відомій розбіжності думок і пояснень щодо минулого обох народів, і не лише в епоху Київської Русі (с. 60–94). У розділі «Відхід України та криза російської ідентичності» йдеться про моделі, які розроблялися у російському політичному полі щодо ставлення до незалежної України. Погляди та прагнення гравців у цьому політичному полі мали досить широкий спектр — від євразійських до євроатлантичних. Серед різних ідеологічних концепцій, вважає автор, ліберальна виявилася найслабшою, поряд зі зростанням впливу носіїв неогегемоністського націоналізму «а la Жириновський» (с. 102–103). Хоча на с. 117–118 ретельно перераховано всі умови, які б забезпечили у непередбачуваному майбутньому формування східнослов'янського союзу, але насамкінець така ідея виглядає майже цілком фантастичною.

Говорячи про особливості розвитку політичної культури в Україні, автор висуває тезу про те, що головною причиною проголошення колишньою номенклатурою Києва державної незалежності було приховане бажання ізолюватися від російських демократів. Причому саме радянське минуле української керівної еліти, коли вона звикла до авторитарних методів управління, призвело до такої позиції. Незважаючи на зусилля представників української діаспори трансформувати зовнішню політику України виключно в напрямі євроатлантичної інтеграції, підкреслює автор (с. 182–183), перші десять років незалежності Київ «більше залишався частиною сфери впливу Росії, ніж [ставав] прохачем, що стукав у двері Європи» (с. 183).

Якщо для багатьох вчених регіональна фрагментація України є джерелом слабкості, то М. Молчанов убачає у ній позитивний аспект, а саме: неможливість тиранії більшості через роздвоєність майже навпіл українського соціуму між україно- та російськомовними. У результаті «природний» етнічний поділ у порівнянні з соціально-історичними й культурними особливостями не має вирішального значення.

Значну увагу автор приділяє розгляді історичної закоріненості ментальних особливостей українців, які відрізняли їх від східних сусідів, наприклад «селянського індивідуалізму». Саме ця особливість, на думку М. Молчанова, разом із «обмеженістю інтересів» працювала проти централізації, бюрократичного унормування та раціоналізації соціальних практик, які були більш звичними для росіян (с. 180–194). Автор також вважає цілком відмінними за своєю природою «офіційний націоналізм» Російської імперії, що об'єднав не лише освічені верстви держави, але й інші страти суспільства, і український націоналізм, який ніби ретельно копіював погляди націоналістичної еліти країн Європи, протиставляючи себе Польщі та Росії. Далі М. Молчанов уводить англomовного читача в атмосферу протиставлення націонал-комунізму та інтегрального націоналізму і наголошує на їхній специфічності — адже в російському суспільстві чогось подібного не існувало (с. 198–199).

У рецензованій праці, на нашу думку, дещо перебільшується вплив діячів української діаспори на перебіг подій та рішень в урядових коридорах Києва. Не зовсім ясно, чи вважає автор поширеними погляди учасників Конгресу української інтелігенції — носіїв націоналістичної міфології (с. 210). Сумнівно, щоб заходи лінгвістичної українізації (точніше, повернення до української мови) мали характер масової «заборони»

російської мови, хоча наведені в праці дані щодо зменшення кількості шкіл з російською мовою викладання здатні вразити західного читача (с. 213). Насправді, як нам видається, реальна ситуація широкого білінгвізму якщо й змінилася до початку XXI ст., то не на користь української мови. Йдеться зовсім не про небезпечне обмеження накладів російськомовних книг, а якраз навпаки — про жалюгідні накладки україномовної літератури. На думку М. Молчанова, засадничі етнонаціональні пріоритети інтелектуалів-націоналістів дуже далекі від почувань пересічних громадян. Навіть у західних регіонах України наприкінці 90-х рр. XX ст. 48 % громадян не вважали незнання державної мови перешкодою для одержання громадянства. Але здається, що подібні міркування сьогодні вже не стосуються такої значної кількості західноукраїнської людності.

Перебіг часу показав, що окреслений у середині 1990-х рр. президентом України Л. Д. Кучмою «звичний шлях націоналістичної політики» (с. 229) являв собою зовсім не копіювання дій свого попередника, а лише політичний еквілібрзм. Адже зі змісту промов Кучми, скажімо, у Львові та Луганську робити висновки про зовнішньополітичні уподобання глави держави було неможливо через їхню полярну спрямованість. Саме тому підкреслено: імідж державника і борця з малоросійським упослідженням, який він штучно створив для національно свідомих громадян (с. 230), виявився не чим іншим, як справжнісінькою облудою.

Можна погодитися з висновком автора щодо проблематичності членства Росії в європейських і трансатлантичних структурах (с. 245), однак напевне не можна беззастережно сприйняти його висновок про суттєву безпеку, яку начебто являтиме собою вступ до НАТО України (с. 246). Адже навіть сьогодні перспективи для такого кроку є для Києва поки що примарними. Соціологічні дослідження демонструють, що за членство України в НАТО виступали у травні 2005 р. не більше 30 % дорослого населення країни.

Не ідеалізуючи сучасну систему влади в Росії, М. Молчанов насамкінець підкреслює, що її співпраця з Україною допомагає російській еліті та суспільству поступово долати постімперський синдром. Водночас висновок щодо зростання в Україні тенденцій до включення до російсько-білоруського союзу (с. 283) не підтверджується реальними даними. В цілому ж монографію можна оцінити як цікаву та змістовну працю, яка проте є лише одним із фрагментів у зображенні строкатих відносин обох народів та держав.